

RECEPCIÓ CRÍTICA DE *CRIM DE GERMANIA*, DE JOSEP LOZANO

Diana Buïgues Pastor

Universitat de València

La narrativa catalana al País Valencià durant la dècada dels setanta del segle XX està marcada pel model estètic de la transgressió dels referents tradicionals, que beu de les propostes de renovació del *nouveau roman* i del grup de *Tel Quel* (CARBÓ & SIMBOR: 1993, 87). Aquest trencament produeix una narrativa de caràcter experimental, amb una desaparició de la història a favor de l'acte narratiu, que es materialitza amb l'obra d'escriptors com Amadeu Fabregat, Josep Lluís Seguí, Ferran Cremades i Arlandis o Josep Gandia Casimiro. Paral·lelament, a més de la pervivència del model novel·lístic tradicional —amb Enric Valor com a escriptor destacat— i de les obres que s'inclouen dintre del gènere de la crònica testimonial, hi ha la proposta literària que Carbó i Simbor proposen d'anomenar «novel·la de l'aprofundiment del model tradicional» (CARBÓ & SIMBOR: 1993, 87) caracteritzada per la renovació, sense ruptura radical, del model heretat. En aquest darrer apartat és on s'ha d'incloure la proposta que planteja Josep Lozano en *Crim de Germania*, amb un model que es consolida durant la dècada dels vuitanta.

Crim de Germania, de Josep Lozano, es va publicar a l'abril de 1980 a càrrec de l'editorial Tres i Quatre (València) com a guanyadora del Premi Andròmina dels Premis Octubre de 1979. L'obra va comptar amb l'aval d'un jurat format per Pere Calders, Lluís García Berlanga, Gabriel Janer Manila, Carmelina Sánchez-Cutillas i Josep Lluís Seguí. A més, l'any 1980 fou distingida amb el Premi de la Crítica del País Valencià i, l'any següent, amb el Premi Crítica Serra d'Or de novel·la. Amb *Crim*, Josep Lozano es dona a conèixer com a prosista; abans, però, havia publicat el recull poètic *Poemes home-terra* (1971), tot i que no és fins a l'aparició d'aquesta obra que l'autor és reconegut per la crítica literària. La seua primera novel·la s'ha convertit en una fita important del panorama narratiu en català al País Valencià i, per tant, en un abans i un després en la trajectòria literària de l'autor. Després de més de trenta anys des de

l'aparició de *Crim*, els elogis de la crítica no han cessat i els estudis d'investigació han focalitzat els seus esforços a analitzar-la amb deteniment, a fer-ne constar l'originalitat i les particularitats que la fan mereixedora de múltiples atencions arreu del domini lingüístic.

Les distintes edicions de l'obra —a càrrec de tres editorials en català i una en castellà— són un reflex de la creixent demanda d'un públic lector. La primera edició, com hem dit, apareix a l'abril de 1980 a càrrec de l'editorial valenciana Tres i Quatre, dintre de la col·lecció «La Unitat», número 50, de la qual es fan tres edicions;¹⁰⁴ a més, compta amb un pròleg de Pere Calders, en qualitat de membre del jurat dels Premis Octubre. L'any 1984, la mateixa editorial enceta una nova col·lecció amb *Crim*, «L'Ham», de la qual es feren dues edicions en dos anys, incloent-hi el prefaci de Calders. L'octubre de 1987, *Crim de Germania* es torna a editar dintre de la mateixa editorial, aquesta vegada com a punt de partida de la col·lecció «L'Estel», de la qual es fan, com a mínim, onze edicions, que inclou per primera vegada un estudi introductori a càrrec de Vicent Salvador. Dos anys més tard, el 1989, l'editorial barcelonina Anagrama publica *Germania*, traduïda al castellà per Antonia Cabanilles, dintre de la col·lecció «Narrativas hispánicas», número 82. La també editorial barcelonina Proa publica l'obra l'any 1999 dintre de la col·lecció de novel·la històrica «Per conèixer la història de Catalunya», número 5, un fet remarcable si es té en compte que es tracta d'una editorial catalana que pren com a essencial una novel·la d'un autor valencià.

Al juliol de 2005, vint-i-cinc anys després de la primera edició, *Crim de Germania* és reeditada per Bromera en una edició ampliada i revisada dintre de la col·lecció «L'Eclèctica», número 118, de la qual es va fer un tiratge de 3.000 exemplars,¹⁰⁵ dels quals se n'arribaren a vendre 1.846. A l'abril de l'any següent, l'obra és incorporada a la «Biblioteca Josep Lozano», dintre de la col·lecció «Els nostres autors», número 51, una iniciativa que forma part de l'operació de recuperació del conjunt de

¹⁰⁴ Les editorials Tres i Quatre, Anagrama i Proa no ens han pogut facilitar les dades completes de les edicions i reimpressions.

¹⁰⁵ Dades facilitades per l'editorial. Agraïm a Gonçal López-Pampló la seua col·laboració, en representació de Bromera.

l'obra de l'autor i que li atorga una posició privilegiada que l'ascendeix a autor imprescindible sota l'etiqueta de «clàssic». Dintre d'aquesta col·lecció es feren dues edicions, de 3.000 exemplars cadascuna, amb un total de 3.700 llibres venuts fins al 2013. Les dues edicions de Bromera incorporen un estudi introductor de Vicent Salvador, actualitzat i sintetitzat en relació amb el de 1987. L'edició de 2006 s'inscriu en un camí de recuperació de la trajectòria literària de Josep Lozano, encetat tres anys abans amb *El mut de la campana* (2003).

La projecció crítica de *Crim de Germania* abraça un període de més de trenta anys, que cal dividir en tres etapes, delimitades, com hem vist, per les dates de publicació de l'obra en les distintes editorials, el factor principal que determina el ressò de la crítica. La primera etapa de la recepció s'emmarca entre els anys 1980 i 1981, període immediat a l'aparició inicial del llibre, en què es formulen per primera vegada els que seran els principals elements interpretatius i descriptius de la novel·la. Entre els anys 1982 i 2005, la crítica continua vigent, en un període en què tenen continuïtat —o no— determinats aspectes de l'anàlisi. A partir de 2005, amb motiu de la reedició de l'obra, ampliada i revisada, *Crim* torna a ésser objecte d'atenció crítica, amb noves perspectives i replantejaments en relació amb determinades postures inicials.

De més a més, cal subratllar un altre fet rellevant dintre del context de l'embranchida del català en el sistema educatiu operada durant la Transició: *Crim* va ser lectura obligatòria als instituts d'ensenyament secundari valencians per al COU (1988-2001), amb les directrius de la Universitat de València, tancant una proposta de cànon literari format pels autors catalans més representatius del segle passat, com Joan Maragall, Josep Pla o Mercè Rodoreda, entre d'altres. Aquest fet va permetre que *Crim* es convertira en el referent de tota una generació d'estudiants, de tot un col·lectiu que, no convé oblidar-ho, condicionaria la visió i la recepció posterior de l'obra.

La recepció crítica es troba continguda fonamentalment en publicacions periòdiques de caràcter genèric, això és, en diaris, suplementes culturals i revistes culturals o d'informació general. Així, quant a la premsa diària, entren en joc, al País Valencià, *Diario de Valencia*, *Mediterráneo*, *Levante-EMV* i l'edició valenciana d'*El País*; a Catalunya, *El*

Punt, l'Avui i La Vanguardia, i, a les Illes, el *Diario de Mallorca*. Pel que fa les revistes —incloent-hi les revistes literàries— que cobreixen la crítica de la novel·la, cal esmentar, al País Valencià, *L'Espill*, *Cairell* i *Valencia Semanal*; a Catalunya, *Serra d'Or*, *Catalan Writing*, *Faig Arts* i *L'Avenç*.

En el present article, centrarem l'anàlisi en aquest espai de la recepció que arriba de manera més immediata a un tipus de lector més indiscriminat, el de les ressenyes crítiques publicades en diaris i revistes periòdiques. Indubtablement, la revisió dels estudis acadèmics dedicats a la novel·la de Lozano —un objectiu que ultrapassa els límits d'aquest treball— oferiria un complement força interessant a les dades de la nostra anàlisi. A tall d'inventari d'urgència, podem assenyalar que *Crim de Germania* ha estat estudiada, amb un protagonisme més o menys marcat, en els treballs de Vicent Salvador (1986, 9-69), Àlex Broch (1991, 64-69) o Vicent Simbor (1997, 128) i ha estat destacada en estudis de caràcter panoràmic, com ara els de Ferran Carbó i Vicent Simbor (1993, 141-151), Martínez-Gil (1999, 315-325), Joan Oleza i Josep Lluís Sirera (1985, 144) o el de Josep Lluís Sirera (1995, 585), entre d'altres.

Tornant al nostre camp d'anàlisi, una visió de conjunt permet assenyalar que els principals elements interpretatius que s'han consolidat van directament lligats al context historioliterari de l'obra. El qüestionament de l'adscripció al gènere novel·lístic s'ha d'explicar en un panorama d'experimentació literària, amb precedents d'obres que han escollit el trencament dels codis literaris establerts. El seu compromís nacionalista també és posat de relleu en un llibre obert a edificar nous mites per a una societat sense uns referents consolidats als quals acollir-se, ja de camí a la despersonalització. Vinculats a aquest element, hi ha el tractament dels personatges i també la riquesa lingüística; les tècniques narratives i l'originalitat de l'estructura es presenten com un atractiu per als crítics, que han de cercar en les obres de la literatura universal els seus referents més immediats. Tot seguit, analitzem pas per pas la recepció de cadascun dels elements, seguint una metodologia diacronista que permet comprovar l'evolució, la consolidació i la projecció en cadascuna de les tres etapes establertes.

1. RECEPCIÓ IMMEDIATA: 1980-1981

1.1 ADSCRIPCIÓ DE GÈNERE

Quan al pròleg de la primera edició de *Crim de Germania*, Pere Calders (1980, 7-10) va assajar una definició per a l'obra que prologava, potser no imaginava la transcendència dels seus mots, tan concisos i alhora tan ambivalents, que han suscitat diverses interpretacions i han marcat unes pautes de lectura concretes:

Crim de Germania té l'encant inicial de la seva singularitat. Sembla fet a mida per a un premi de narrativa que no convoca amb rigidesa de classificacions. És un llibre que es pot llegir com una novel·la, perquè no reclama del lector que es dispersi del tema bàsic que proposa i perdi el pols del relat. És un llibre de contes, perquè és possible de separar-lo en fragments que tenen una unitat pròpia. És un text amb valors de lliçons d'història, perquè s'hi pot aprendre o bé, en el cas dels més afortunats, ajuda a recordar (CALDERS: 1980, 8).

Aquestes línies fan referència a un dels principals aspectes de discussió entre els ressenyistes que s'estendrà, en major o menor grau, fins a la reedició de la novel·la de l'any 2005. Calders, en el seu breu però acurat pròleg, dóna compte de l'òptica multiforme que adquireix el gènere de l'obra i ho planteja com un dels trets definitoris més rellevants. Així, a partir dels seus mots, hi podem establir tres postures que a continuació analitzem amb detall: en primer lloc, aquells per als quals el gènere no significa un problema, és a dir, seguint la proposta inicial de Calders, el conceben com una opció indefinida que es pot entendre indistintament com una novel·la o com un recull de contes —en aquesta línia trobem Amadeu Fabregat, Vicent Ventura i Robert Saladrigas—; en segon lloc, els qui eleven a l'ambigüitat màxima el format de gènere, sense adscriure el llibre ni dintre dels paràmetres de la novel·la ni dels del conte —Ventura Melià, Jordi Cornudella i Vicent Franch amb la seua singular proposta—, i, en darrer terme, els qui afirmen que *Crim* és indiscutiblement una novel·la —Maria Aurèlia Capmany i Josep Iborra.

D'entrada, Rafael Ventura Melià, en l'article «Crim de Germania. A recer de la història» (1980, 45) del número 116 de la revista *Valencia*

Semanal,¹⁰⁶ destaca l'«ambigüitat genèrica» del llibre, valoració que coincideix plenament amb l'opinió del prologuista de *Crim*. Concretament, cal destacar que fa servir el sintagma «una sèrie d'obres» per a designar el conjunt; si Ventura Melià no adscriu el llibre ni al gènere novel·lístic ni al de la narrativa breu, queda, per tant, insinuat que Lozano ha compilat en un mateix volum un seguit de narracions o «obres» a «tall de cicle». Ventura no ho planteja com un defecte, sinó més aviat com un tret definitori, que «no destorba ni invalida aquest text», de fet, per referir-se a cada fragment del llibre utilitzarà les etiquetes «part» i «conte-o-capítol». Per la seua banda, Amadeu Fabregat, a la ressenya del 9 de maig de 1980 en *l'Avui* que duu per títol «La fira dels premis» (1980, 13), s'ajusta estrictament als mots de Calders, fins i tot, es pot dir que en fa una paràfrasi: «és un conjunt de narracions que igualment pot ser llegit com si d'un text unitari es tractés, i vice-versa».

Des de l'òptica oposada, l'escriptora Maria Aurèlia Capmany dedica una part important a l'anàlisi dels mots de Calders, els quals encapçalen la seua ressenya a *l'Avui* amb data d'1 de juny de 1980. Hi destaca la transparència de la configuració —«aquí teniu un text múltiple i desconcertant, però diàfan» (CAPMANY: 1980, 22)— i se serveix de la construcció de l'obra i dels distints punts de mira que s'hi plantegen per concloure que allò que se'ns presenta és «pròpiament i profundament una novel·la». Capmany es converteix, doncs en la primera a afirmar que *Crim* és estrictament una novel·la.

No ho veu tan clar Vicent Ventura en la seua ressenya de *La Vanguardia* «Un paso adelante para la "normalidad" de la narrativa catalana en el País Valenciano» (1980, 33), publicada el 21 de juny del mateix any, en què mostra els seus dubtes sobre l'autonomia de cada part: «es considerándolas juntas como uno puede tener una idea de lo que ocurre en las historias». Malgrat aquesta asseveració, el títol que encapçala

¹⁰⁶ Setmanari dirigit per Amadeu Fabregat, es va publicar per primera vegada al desembre de 1977 i aturà la seua edició al juliol de 1980. La ressenya és inclosa dintre d'un apartat especial dedicat a la Fira del Llibre, *La Fira és una festa*, que recull les novetats editorials més importants, entre les quals destaquen *Crim de Germania* i *Bel i Babel*, d'Isa Tròlec.

l'apartat de l'article on s'inclou és «Cuentos y lecciones de historia»; una vegada més, la terminologia deixa en evidència la complexitat del tema. També en *La Vanguardia*, el 24 de juliol de 1980, Robert Saladrigas escriu «Días de varia luz. Como velar en un cruce» (1980, 33), on coincideix de ple amb Calders en la múltiple possibilitat de lectura de *Crim*. Malgrat que confessa trobar irrellevant aquesta qüestió, finalment, hi dedica un espai extens a parlar-ne: «He preferido aceptar la obra tal como Josep Lozano la propone, es decir, respirando el aire en libertad del “collage”, sobre un trasfondo que una cada una de las partes y, al referenciarlas, las unifica».

Vicent Franch, en el *Diario de Mallorca*,¹⁰⁷ amb data de 25 de juliol de 1980, remet a les justificacions de Calders i Capmany, per acabar mostrant el seu rebuig a la necessitat que aquests autors tenen d'establir una etiqueta fixa: «Pere Calders, com Maria Aurèlia Capmany s'entesten a judicar com a “novel·la” sense tenir-ne l'obligació. Que es puga llegir “com una novel·la” o recull de “contes” una mica heterodoxe no ve al cas» (FRANCH: 1980). Franch es recolza en Calders per afirmar que solament alguns textos poden funcionar independentment, ja que, segons ell, el llibre està pensat més com un «informe multivectorial i literaturitzador de la Germania» que com una novel·la. Aquesta singular aposta d'adscripció genèrica proposada per Franch no serà acollida per cap altre autor.

Setmanes després, Josep Iborra fa la seua aportació a la revista *Serra d'Or* (1980, 39): «Josep Lozano ha evitat, o ha posat en qüestió, la pretensió d'escriure una novel·la lineal. El que ha fet és retallar la seua “matèria” no en capítols, sinó en unitats independents, sense disposar-les en un ordre cronològic». Iborra evita l'ús del terme *capítol* i prefereix utilitzar *parts*, a pesar que no qüestiona el caràcter de novel·la de l'obra de Lozano. Jordi Cornudella (1981, 42), per la seua banda, en el número 15

¹⁰⁷ Dintre del *Suplemento semanal de Letras, Arte y Pensamiento del Diario de Mallorca*, periòdic de línia editorial conservadora, on els escrits en català són una excepció. El suplement manca de números de pàgina que permeten la referència directa a la ressenya.

de la revista manresana *Faig Arts*,¹⁰⁸ parteix del fet que «es fa palès que no podem parlar, *stricto sensu*, de novel·la (¿tal vegada “novel·la oberta”?) ni de contes (s’hi inclouen documents transcrits i/o reelaborats)» i afegeix que la cohesió del llibre ja és prou forta gràcies al tema i als personatges.

1.2 TEMA I COMPROMÍS NACIONALISTA

El compromís nacionalista és destacat per alguns crítics per sobre d’elements com els personatges o el llenguatge. Així mateix, les crítiques acostumen a reconèixer explícitament la tasca de documentació i preparació prèvies de la novel·la. La literaturització de la matèria històrica s’ha dut a terme amb major o menor grau de llibertat segons les diferents parts de l’obra, cosa que suscita comentaris tant per part dels partidaris de la reproducció fidel dels esdeveniments històrics en tota novel·la històrica com per part dels qui, com Ventura Melià o Josep Iborra, ho valoren com una mancança que va en detriment de la ficció literària. L’etiqueta de «crònica», adjudicada a la novel·la de Lozano, és també fixada per primera vegada durant aquesta etapa per Ventura Melià i represa per Robert Saladrigas, tal com comprovem a continuació.

Josep Lozano pren com a matèria històrica la primera Germania (1519-1522), revolta que va suposar un abans i un després per a la sobirania dels valencians. La lectura en clau històrica paral·lela al període de publicació del llibre és consubstancial a la crítica immediata. Així doncs, Ventura Melià (1980, 45) subratlla que és sobretot el darrer capítol el que incita a concloure que la Germania «pot assimilar altres crims més privats i menys col·lectius i/o nacionals». Quant al tractament de les dades, al seu parer són quantioses i evidencien un intent de reproducció massa fidel en la primera part.

Ferran Cremades i Arlandis recreen les paraules de Calders (1980, 8) dintre de la seua ressenya en el número 4 de *Cairell*, en què converteix el llenguatge i la història en els eixos d’anàlisi. Afirmar que la fidelitat històrica deriva en una «recuperació nacional de la nostra història, mostrant-se aquí l’escriptor com instrument ideològic» (CREMADES:

¹⁰⁸ Ressenya facilitada per Marc Torras, director de l’Arxiu Comarcal del Bagès, a qui agraïm la tramesa del document.

1980, 58); a més, hi detecta un «interés didàctico-polític» que enllaça amb el temps coetani de l'obra. També, eleva per damunt del llenguatge el tractament de la història, a causa de la intencionalitat de l'autor per enllaçar dues etapes històriques que tenen en comú l'anhel de retrobament d'unes «llibertats perdudes».

Al número 5 de la revista *L'Espill*, Josep Lluís Seguí (1980,159) únicament se centra en el tema de la mort, l'eix entorn al qual gira el llibre, segons ell, i bandeja el compromís nacionalista, una opció d'anàlisi allunyada de les interpretacions recurrents. En *l'Avui*, Capmany qualifica l'obra com un «gran judici de la història» (1980, 22) en sentit general i sense al·ludir directament a la situació política coetània, però amb un rerefons que destaca la lliçó didàctica que s'hi transmet:

Josep Lozano ha sabut contar-nos la múltiple història del múltiple crim, insinuar-nos cada un dels camins, proposar-nos una raó i donar-nos tot seguit la contrapartida d'aquesta raó perquè nosaltres lectors ens incorporem en aquesta dialèctica i prenguem partit a favor d'una instància més alta que és la vida.

Per la seua banda, Vicent Ventura (1980, 33) vincula la militància de l'autor amb l'inici d'una «normalitat» de la narrativa catalana al País Valencià. Robert Saladrigas (1980, 33) reprén l'etiqueta de «crònica» proposada per Ventura Melià i valora la tasca d'unir el passat amb el present, sense el temor que suposa parlar d'un tema marcat políticament, com una «epopeya que hunde sus raíces en el pasado y las extiende hasta el convulso subsuelo de hoy»; en definitiva, com una «crònica de la derrota y la subsiguiente represión».

Josep Iborra (1980, 39) assenyala que just els escassos precedents de narrativa històrica —«El encubierto de Valencia», de Vicent Boix, i una narració de Blasco Ibáñez, «Lo darrer esforç»¹⁰⁹ també recorren al tractament d'aquest episodi històric, «com una herència, rabiosament assumida, d'una frustració col·lectiva que encara continua», alhora que subratlla l'admirable «actualitat del passat» com una raó de pes que ho justifica. Iborra continua la seua crítica amb una puntualització sobre el

¹⁰⁹ Presentada als Jocs Florals de 1883, ha estat publicada per Alfons Cucó (ed.) en el volum *Narracions valencianes*, de V. Blasco Ibáñez, Editorial Lavínia, València 1967.

tractament de les dades històriques, que es concreta en «El debat», considerada la «menys reeixida per poc “manipulada” literàriament».

Vicent Escrivà, en el *Diario de Valencia*,¹¹⁰ parla de tres dels narradors més rellevants del període que tenen com a denominador comú la història com a matèria novel·lística. Juntament amb Cremades i Arlandis i amb ell mateix, Escrivà (1981, 30) posa de relleu el fet que Lozano haja intentat una «fabulació del temps», on se centra en un temps històric «conflictivitzat i vinclat sota el pes dels fets històrics de rebel·lió popular [...] un refer el real actualitzat, connectat amb el temps original». Una necessitat que, segons l'autor del comentari, evidencia una mancança de normalitat cultural. Finalment, el català Jordi Cornudella (1981, 44) solament hi introdueix una objecció sobre això, dintre, però, d'un balanç general positiu; segons l'autor, hi ha una «voluntat massa explícita d'establir els ponts amb el present», la qual cosa no vol dir que no siga encertada, sinó que, més aviat, els paral·lelismes hi queden massa evidents.

1.3 TÈCNiques NARRATIVES I ESTRUCTURA

Segons Vicent Ventura, «el acierto técnico de la narración recae, justamente, en el hecho de que se trata de los mismos acontecimientos narrados desde distintas perspectivas» (VENTURA: 1980, 33). Tot seguit, l'articulista es recolza en els capítols de «Memòries de Felip Quzman» i «Transcripció d'algunes fitxes personals», destacat perquè aporta una informació històrica actualitzada sense treure'ls de context. Cremades i Arlandis, en la revista *Cairell*, assenyala que *Crim de Germania* és configurat per «tapissos», per «cossos textuais de formes dissemblants, compassats», units a partir del llenguatge, com ja s'ha vist més amunt, i que tot plegat resulta en una «configuració molt oberta» (CREMADES: 1980, 58). Segons l'autor, aquestes peces amb què és constituïda l'obra, pertanyents a gèneres textuais diversos, aporten un major grau de versemblança (CREMADES: 1980, 59). A més, destaca

¹¹⁰ El *Diario de Valencia. Periódico independiente del País Valenciano* apareix el 17 de desembre de 1980 amb la direcció de J. J. Pérez Benlloch, amb l'objectiu de posicionar-se com un referent periodístic alternatiu al País Valencià.

positivament la idoneïtat de la diversitat genèrica com un recurs definitori de la novel·la.

També Maria Aurèlia Capmany (1980, 22) destaca la multiplicitat de punts de mira per mitjà dels quals es narra la història i, per fer-ho, subratlla la importància d'utilitzar diversos tipus de textos per implicar el lector en la reconstrucció dels fets. Les fitxes personals que conformen el quart capítol són les grans protagonistes per a l'escriptora, segons la qual contribueixen al fet que el lector prengui part activament en el judici dels esdeveniments. Robert Saladrigas lloa la capacitat de l'autor per subvertir els models estereotipats, tot comparant *Crim* amb obres com el *Quijote* o *Cien años de soledad*. A més, cita un exemple de l'agilitat de l'estructura narrativa, concretament, el recurs de presentar el capítol de «Memòries de Felip Quzman» com una traducció al català pel magistrat d'Oriola. També, introdueix el concepte de «doble funcionalitat textual», és a dir, «cada fragmento posee su propia cohesión interna, es decir, se presenta con sus propios rasgos fisonómicos diferenciales, y simultáneamente opera en función del todo.» (SALADRIGAS: 1980, 33).

Josep Iborra és el primer a destacar, a la revista *Serra d'Or*, la importància de l'opció de l'autor de renunciar a assumir exclusivament el paper de narrador, fet que neutralitza la distància històrica, alhora que permet «arbitrar unes possibilitats d'escriptura, és a dir, multiplicar les veus, tot distribuint-les en diferents registres formals» (IBORRA: 1980, 39). Així, Iborra dedica una part important de l'anàlisi a explicar la construcció d'aquesta multiplicitat de veus o, seguint les seues paraules, del «ventall de perspectives que s'entrecreuen o se superposen». Iborra destaca l'ús de les fitxes personals, dintre d'una diversitat genèrica enriquidora per al llibre.

Jordi Cornudella (1981, 42) destaca el caràcter d'obertura del primer relat, que alhora que situa el motiu central, també presenta els personatges principals. Segons Cornudella, en aquesta part el narrador es fa passar per omniscient per intervenir-hi finalment «mitjançant les visions de la Virreina, i, metafòricament, l'assassina». Aquesta presa de posició de l'autor, segons el crític, és una tècnica seguida al llarg de tot el llibre, tot partint de la selecció de documents que afirma transcriure fidelment i de la narració dels contes. De més a més, un dels altres

components que enumera és l'«oníric» com a recurs de desenllaç, tal com es pot comprovar en el relat d'«El rei Encobert», i aquest «caràcter experimental» queda palès en moltes altres parts de l'obra.

1.4 PERSONATGES

Maria Aurèlia Capmany els qualifica com l'element novel·lístic que, juntament amb el plantejament de l'estructura, duu el lector a qüestionar-se l'«ambigüitat de l'existència» (CAMPANY: 1980, 22). El fet que siguen caracteritzats amb trets tan humans, incloent-hi la part més fosca, porta a identificar-los com els «nostres semblants», que esdevenen «tan misteriosos com la mateixa gent que et volta i tan contradictoris també». Els moros, els sodomites, els agermanats, els eclesiàstics, el poble menut, la noblesa... són els grups socials als quals pertanyen uns personatges complexos, que sofreixen les injustícies socials, les condicions dels quals poden ser extrapolades a l'actualitat.

En aquesta línia, cal incloure les valoracions de Robert Saladrigas, qui ressalta la seua condició de testimonis directes de la història i afegeix que tots ells conformen una «prodigiosa galeria de espectros arrancados de los archivos y devueltos a la vida por la ficción, otra serie de criaturas segregadas por la imaginación vibrátil del creador» (SALADRIGAS: 1980, 33). Ventura Melià (1980, 45) afirma que són els agermanats els qui travessen l'obra del principi a la fi. Hi ha, una vegada més, el reconeixement del «poble» com a protagonista i fil conductor del llibre: «L'ombra de la revolta, dels personatges centrals, d'un o d'altre bàndol, domina tota l'obra, però en totes i cadascuna de les parts trobem la presència del poble agermanat». Segons Ventura, reflecteix una intencionalitat per part de Josep Lozano de posar de relleu una «dialèctica i tot fugint de maximalismes i versions beates». Pel que fa als personatges concrets, els defineix com a «fantasmes» —el cas de Germana de Foix, de Vicent Peris, L'Encobert, el Virrei Melito, La Corbina, Felip Quzman o de l'Absent— alguns dels quals hi «queden més abstractes i llunyans (ben curiosos, aquells que més parlen: l'Encobert i Vicent Peris) i altres se'ns fan més nostrats: els qui escriuen diaris o cartes (Guzman [sic] o el Mossén)».

Josep Iborra (1980, 39) considera l'Encobert com el personatge millor tractat narrativament, que «explota les facetes més fantàstiques de

la prodigiosa vida d'aquest mistificador»; fins i tot, hi fa una referència al text de Vicent Blasco Ibáñez sobre el mateix personatge adés esmentat i convida el lector a fer-ne una comparació, sobretot del desenllaç de la història. Pel que fa a Jordi Cornudella (1981, 44), destaca la gran quantitat de personatges tractats a la novel·la, a més de la importància d'un «personatge plural» en una part en què es consensua l'esdevenir de la revolta dels agermanats, com és «El Debat».

1.5 ESTIL I LLENGUA

Pere Calders connecta la utilització d'un llenguatge i un estil concrets a la identitat de l'autor i al seu compromís per mostrar la riquesa de la llengua sense enfosquir el discurs: «és un llenguatge que clava les arrels en una terra nostra —o nosaltres d'ella—, molt endins d'un íntim retrobament d'identitat» (CALDERS: 1980, 9). Vet aquí una de les vinculacions clau que serà represa per la crítica posterior: la relació entre identitat i llengua, compromís i història. A més, afegeix: «de bon començament, ja el primer relat ofereix a taula un llenguatge exuberant i un estil narratiu segur, contingut, com si l'abundància d'aliments no ens hagués de fer perdre mai la finor del paladar» (CALDERS: 1980, 10). L'«abundància d'aliments» a la qual es refereix no és sinó una altra que la diversitat de formes lingüístiques que Lozano hi incorpora sense que trenque, per això, la cohesió del text ni n'obstaculitze la lectura.

Ventura Melià (1980, 45) també destaca la relació del llenguatge amb els clàssics catalans pel que fa al vocabulari, en un exercici d'«homenatge, de primitivisme», amb una voluntat d'arrelar-se al passat literari, la qual considera un encert. En aquest punt, Ventura s'arrisca a afegir-hi que és aquest factor el que caracteritzarà fonamentalment *Crim de Germania* i pel qual serà reconegut posteriorment, més que no el fet de tractar un esdeveniment històric; trobem, per tant, segons Ventura, un domini del llenguatge per damunt de la matèria històrica. A més, tanca el comentari amb una afirmació que convida a la reflexió: «és la primera vegada des de la Renaixença que algú ho fa i aconsegueix reeixir». Cal afegir que Ventura Melià és el primer a definir estilísticament el capítol d'«El banquet» com a esperpèntic, amb una referència directa a Valle Inclán, precisant, però, el canvi operat en els següents capítols: «Perquè si

al començ algú creu estar davant una mena de Ruedo Ibérico valleinclanesc en versió catalana, aviat comprovarà que el camí que segueix, temàticament i estilística, Josep Lozano és ben diferent» (VENTURA: 1980, 45).

Cremades i Arlandis (1980, 58) qualifica l'escriptura de Lozano com a «preciosista» i amb un «esperit unificador» d'un conjunt de textos que han adquirit formes distintes, fins al punt de valorar-lo com un «llenguatge abstret de la literatura universal —amb les seues diferents tradicions». De tot plegat, és el referent a la tradició de la literatura universal el que cal destacar, ja que amb això situa Lozano al nivell dels escriptors europeus més destacats. Més endavant, cita els referents de les lletres catalanes i considera el llenguatge de *Crim* com un hereu d'aquesta tradició —la de la prosa valenciana del segle d'or—: «L'escriptura oratòria i alhora col·loquial, el català retòric i ampul·lós de Roís de Corella, l'artificiositat graciosa i alhora crua de Jaume Roig, l'estil nítid i bell, ple de matisos, on conviuen les expressions solemnes i els refranys grollers: la desimboltura i elegància naturals de Joanot Martorell» (CREMADES: 1980, 58).

Vicent Ventura a *La Vanguardia* (1980, 33) dedica el segon dels tres apartats en què divideix l'article al llenguatge sota el títol «Prosa poética y riqueza de vocabulario». Posa de relleu l'atractiu lingüístic per sobre de qualsevol altre aspecte de la novel·la i destaca la influència de l'activitat poètica prèvia de l'autor en la prosa del llibre, sobretot pel que fa, no tant al lirisme, com a la tasca de recuperació del lèxic. Novament, el vocabulari torna a ésser objecte de lloances per part de la crítica i, en aquest darrer cas, subratlla la bona adequació dels mots al fil narratiu, sense arcaïsmes.

Des del mateix periòdic, un mes més tard, Robert Saladrigas (1980, 33) torna a posar damunt la taula els clàssics medievals valencians com a referent a l'hora de construir el llenguatge de l'obra, que defineix com un dels majors assoliments. Per a Saladrigas, el llenguatge de *Crim* serveix com un mitjà de caracterització d'uns personatges que varien en funció de cada capítol.

Vicent Franch és un dels ressenyistes que més atenció dedica a aquest element interpretatiu. Des del *Diario de Mallorca*, Franch (1980)

connecta de nou amb els clàssics medievals i posa com a precedent dos contes d'escriptors que, abans que Lozano, ja han intentat reconstruir un llenguatge valencià tot partint dels escriptors medievals: són Vicent Escrivà amb *La Recompensa* (1980) i ell mateix, Vicent Franch, amb *La Vetla d'en Pere Ruixes* (1978). Però l'articulista considera que Lozano ha anat més enllà i «no content dels “nostres” clàssics ha fet una excursió als escassos testimonis de la literatura dels àrabs valencians», una aportació que valora com una fita important al si de la «“prosa” produïda pels valencians», fins al punt d'afirmar que «Lozano Lerma assoleix un domini i perfecció del llenguatge que el situen en el més reeixit de la nostra prosa actual».

Iborra tanca la ressenya a *Serra d'Or* tot referint-s'hi a Lozano com un «artesà» que «sense fer-ne un pastitx, ha treballat el seu llenguatge per tal de reflectir-hi el pols i les tonalitats daurades d'una paraula arxivada en la nostra memòria col·lectiva» (IBORRA: 1980, 39). Les paraules del crític evidencien la dificultat de la tasca de reconstrucció del llenguatge i de recuperació d'un lèxic en gran part oblidat. A l'hora de qualificar l'estil i el llenguatge, Jordi Cornudella continua amb unes valoracions que, tot i reconèixer l'esforç de l'escriptor, no qualifica aquesta recerca d'èxit: «la simplicitat volguda en el període contrasta massa accentuadament amb la utilització de formes lèxiques arcaïtzants, glossades al final de l'obra» (CORNUDELLA: 1981, 44). Una opinió que contrasta amb les valoracions majoritàries de la crítica en el període immediat a la publicació de l'obra.

2. CONTINUÏTAT DE LA RECEPCIÓ: 1982-2005

2.1 ADSCRIPCIÓ DE GÈNERE

Vicent Salvador, al febrer de 1984, escriu un article al diari castellonenc *Mediterráneo*, «El laboriós viatge del novel·lista», on no concep el gènere del llibre com una qüestió problemàtica, sinó que el descriu com una «novel·la desintegrada en contes o documents i reintegrada en un conjunt coherent però no monolític» (SALVADOR: 1984, 18). La «doble funcionalitat textual» de què parlava Saladrigas torna a ésser objecte d'anàlisi, però ací no és presentada com un element estimulador de dubtes, sinó més aviat com una característica definitòria; per a Salvador,

doncs, no en queda cap dubte: es tracta d'una novel·la. De més a més, tot seguit, afegeix sense cap tipus d'especificacions que en *Crim de Germania* Lozano «assajava el gènere picaresc, l'epistolar, el de la novel·la històrica o el documentalisme objectivador», afirmació que permet ser entesa com una valoració positiva de l'opció de fer servir distints gèneres dintre d'un mateix llibre.

L'any 1988, Isidor Cònsul dedica un comentari a *Crim de Germania* en la seua secció habitual, «Tria Personal», de la revista *Serra d'Or*. També durant el mateix any, el número 1 de la revista *Catalan Writing* publica una breu ressenya¹¹¹ sobre *Crim*. En aquests darrers casos, això no obstant, es defineix l'obra com una «novel·la històrica», sense donar cabuda a cap mena de dubtes i, per tant, la qüestió genèrica solament és desenvolupada per Vicent Salvador.

2.2 TEMA I COMPROMÍS NACIONALISTA

El compromís nacionalista i el tractament del tema històric es veuen dissolts enmig de la resta d'elements interpretatius de la novel·la en les escasses aportacions crítiques d'aquesta etapa. Solament la revista *Catalan Writing* n'inclou una referència breu quan explica el significat del títol. Així, es presenta per primera vegada en una ressenya¹¹² un comentari sobre un dels elements més rellevants del paratext. Segons aquesta anàlisi, durant la primera meitat del llibre, el mot *crim* de l'expressió *crim de Germania* —utilitzada pejorativament per la noblesa repressora en relació als agermanats— és per al lector una referència a la violència exercida pel poder establert, ja que no hi ha cap acte físic que es pugui considerar com a tal crim. Això no obstant, a partir de la segona meitat del llibre, aquest *crim* esdevé real, amb multitud de víctimes amb noms i cognoms i d'altres més anònimes. Altres aportacions, com l'anteriorment esmentada de Cònsul, incorporen la referència a la temàtica històrica en la designació del gènere com a «novel·la històrica».

¹¹¹ Ressenya i informació facilitades per Carlota Sas, secretària del PEN Català.

¹¹² Vicent Salvador (1987, 37) ja inclou una explicació detallada del sintagma *crim de Germania* a l'estudi introductori de l'edició de 1987 de «L'Estel», i analitza el significat del títol en relació amb el contingut del llibre.

2.3 TÈCNiques NARRATIVES I ESTRUCTURA

Vicent Salvador enceta l'article amb un fragment inicial en què resumeix de manera molt esquemàtica el context literari valencià de la dècada dels setanta: hi ha la literatura experimental que trenca amb la tradició de la postguerra i hi ha, alhora, la necessitat de crear un públic lector en una societat que comença novament a reafirmar-se; dues realitats incompatibles entre si mateixes que donaran lloc a un nou tipus de literatura a partir de la nova dècada (SALVADOR: 1984, 18). L'obra de Josep Lozano és, per a Salvador, fruit d'aquesta circumstància i es presenta com una «proposta molt vàlida»: juntament amb altres novel·listes del període, Lozano s'ha sumat a la tasca de recuperació de la històrica col·lectiva, però ho ha fet d'una manera molt distinta, tot combinant l'«experimentació formal» amb l'amenitat del relat.

Per la seua banda, en la revista *Catalan Writing* es posa de relleu la independència de cada capítol respecte a la resta i la cohesió que hi ha, alhora, entre tots ells; i pel que fa a l'estructura, es destaca el fet de ser un «mosaic». Així mateix, es valora la construcció de la novel·la, amb l'ús de tècniques com la diversitat de perspectives, així com també la varietat estilística:

The nine parts that go to make it up can be read as pieces in their own right while, at the same time, they fit in to a carefully worked mosaic structure and a perfectly coherent historical treatise. This is what shows the author's skill (1988, 82).

En la revista *Serra d'Or*, Isidor Cònsul destaca bàsicament la «pluralitat d'òptiques i de perspectives» que s'hi presenten que, més enllà de replantejar la història col·lectiva, constitueixen una obra «ben acabada i arrodonida per la varietat tècnica i estilística amb què és presentada» (1988, 82). Finalment, és interessant observar que Cònsul reprén ací l'etiqueta de «retaula» que combina la ficció amb la documentació; no dubta del gènere narratiu —novel·la—, però hi destaca que les nou parts poden llegir-se com si foren «peces independents» que «s'avenen, alhora, en un mosaic d'estructura ben travada i en un discurs històric ple de coherència» (CÒNSUL: 1988, 75).

2.4 PERSONATGES

Vicent Salvador mostra un interés elevat respecte dels personatges, un element que, si bé és cert que ha estat ja tractat per la crítica anterior, no es caracteritza per ser un dels elements d'anàlisi que més línies ha suscitat. D'entrada, es destaca l'allunyament del maniqueisme que aconseguix Lozano «quan priva el lector la identificació amb cap dels grups o personatges que hi apareixen» (SALVADOR: 1984, 18). El lector entra en contacte amb les injustícies viscudes pels agermanats, els moriscos, els homosexuals... col·lectius que, al seu torn, també poden ésser motors d'unes altres injustícies. És en aquest punt que Vicent Salvador valora la multiplicitat de perspectives que s'hi plantegen, així com l'assoliment d'un reflex de la realitat en tota la seua complexitat, sense caure en dogmatismes. Les minories marginades són, per a Salvador, les grans protagonistes del llibre i, per això, continua la seua crítica relacionant els grups socials de *Crim de Germania* amb els d'*Històries marginals*, un recull de narracions del mateix autor, escrit abans que la novel·la però publicat posteriorment:

La corda humana de l'autor, la seua bonhomia tallada en la millor fusta, el duu a recórrer en els seus relats situacions molt diverses lligades pel denominador comú del patiment, la frustració, la soledat, la marginació. Tota guerra justa entra en la seua causa (SALVADOR: 1984, 18).

2.5 ESTIL I LLENGUA

Tot i que Isidor Cònsul en *Serra d'Or* valora la «riquesa estilística», és solament Vicent Salvador (1984, 18) qui dedica un espai específic a parlar del llenguatge de l'obra. Així, posa de relleu la quantitat de recursos expressius amb què treballa Josep Lozano, vinculats a la tasca de recuperació literària i lingüística que això comporta en un període en què la cultura valenciana lluita per recuperar la dignitat que es mereix.

3. RECEPCIÓ AMB MOTIU DE LA REEDICIÓ DE 2005

3.1 ADSCRIPCIÓ DE GÈNERE

Durant el tercer període, destaca l'aportació de Joan Josep Isern publicada al setembre de 2005 en l'*Avui*, amb la ressenya «La recuperació

d'un llibre mític»¹¹³ (2005, XIV), on no mostra cap símptoma de dubte entorn de l'adscripció genèrica de *Crim de Germania*. L'autor s'hi refereix de manera continuada a l'obra com a «novel·la» i als textos que la componen com a «relats» o «capítols»; en cap lloc es fa referència a una possible lectura com a recull de contes. A més, s'hi dóna cabuda a altres elements que han mantingut, segons ell, més importància amb el pas dels anys: l'opció tècnica i el compromís nacionalista.

Igualment ocorre amb la ressenya que Francesc Calafat publica en el *Quadern d'El País* a l'octubre de 2005, «Quan la història esdevé literatura» (2005, 2), i en l'article que Lourdes Toledo publica en el diari *Levante-EMV* durant el mateix mes d'octubre, «“Crim de Germania”, un repte al temps» (2005, 3), on cap dels dos no tracta l'adscripció de gènere del llibre, emmarcat dintre de la novel·la històrica sense cap mena d'objeccions.

Molt breument, però, Vicenç Pagès, en la ressenya «Una novel·la d'avui mateix» (2006, 51), publicada en el número 309 de *L'Avenç* de gener de 2006, tracta l'opció genèrica de *Crim* en el segon dels dos apartats en què divideix el text (l'apartat «Novel·la de viaranys»), i hi afirma que «no és forassenyat llegir *Crim* com un llibre de contes relacionats entre si». Cal subratllar que Pagès és l'únic ressenyista d'aquest període que té en compte les dues possibles lectures del llibre, tot i que no hi fa referència a les afirmacions de Pere Calders en el pròleg de la primera edició del llibre.

3.2 TEMA I COMPROMÍS NACIONALISTA

Amb la ressenya «La recuperació d'un llibre mític» (2005, XIV) publicada en l'*Avui*, Joan Josep Isern dóna compte de l'actualitat de l'obra vint-i-cinc anys després de la seua aparició, tot justificant-la a partir del seu tema, sintetitzat tal com segueix:

Crim de Germania és una denúncia contra dos tipus universals d'abús: el dels que detenen el poder i el dels que es creuen investits per la veritat. Una denún-

¹¹³ Destaquem la rellevància de qualificar, vint-i-cinc anys després, el *Crim* com a llibre «mític».

cia, doncs, contra els monopolitzadors de la força i els monopolitzadors de la raó (ISERN: 2005, XIV).

Joan Josep Isern destaca que més que les tècniques narratives, és el «rerefons dels fets» el que continua sent actual, fruit d'una manca d'evolució social i política que ha impedit que se superen gran part dels problemes de la Transició valenciana. El ressenyista confessa a l'inici del seu escrit els seus dubtes sobre l'actualitat de la novel·la abans d'iniciar-ne la relectura, dubtes que es veuen esfumats una vegada completada la lectura. Per això, hi destaca la rellevància de superar amb escreix la barrera temporal, de continuar «ben actual per llegir i recomanar».

Francesc Calafat (2005, 2), per la seua banda, explica que un dels motius pels quals *Crim* va impactar en el panorama literari dels vuitanta és pel fet de tractar un tema de gran transcendència per als valencians. Tal com ho fa Isern, Calafat manifesta el seu «temor» previ a la relectura, sobretot davant les parts més històriques i menys manipulades literàriament. Després d'assegurar la «maduresa literària» de la novel·la, conclou que si *Crim* ha perdurat en el temps no és pel fet de tractar un tema històric amb uns personatges determinats, sinó més aviat perquè «és literatura»; amb això, Francesc Calafat destaca la supremacia del tractament tècnic per sobre del component ideològic del tema.

Per a Vicenç Pagès (2006, 50), el tema de la Germania va lligat al context social particular, «molt de gust de finals dels anys setanta». Per aquest motiu, després de tants anys, Pagès troba rellevant que una novel·la històrica centrada en aquest temps conflictiu siga recuperada, un llibre «doblement històric» que ha guanyat amb el pas dels anys. Per tant, tot i que el compromís nacionalista pot no ser, d'entrada, un aspecte en què el nou lector pugua focalitzar la seua atenció, tenint en compte el pas dels anys, per a alguns crítics la situació política i social valenciana no ha canviat suficientment perquè es consideren superades les reflexions que es plantegen en la novel·la, motiu pel qual continua sent un aspecte a tenir en compte a l'hora d'analitzar-la.

3.3 TÈCNiques NARRATIVES I ESTRUCTURA

Les tècniques narratives són, juntament amb la temàtica i el compromís nacionalista, un dels dos pilars amb què Joan Josep Isern (2005, XIV) estructura la seua ressenya a l'*Avui*. El ressenyista parteix de la seua primera experiència amb la lectura de l'obra l'any 1980 i la compara amb la relectura posterior, un exercici que permet donar a conèixer com han evolucionat, des de la perspectiva del crític, determinats elements descriptius i d'anàlisi. Tal com hem vist en l'apartat anterior, l'interés que suscita el tema de l'obra és el factor clau perquè *Crim* continue vigent com una novel·la de referència i com una lectura indispensable. Així, tot i que Isern assenyala que van ser les tècniques narratives adoptades per Lozano en aquesta obra les que van configurar una solució formal que «contenia uns elements d'originalitat que era impossible que passessin desapercebuts», en l'actualitat són un element menys susceptible de cridar l'atenció, de sobtar un lector d'avui tal com ho va poder fer en un primer moment. Tot i això, els termes «original» i «originalitat» es repeteixen al llarg de la ressenya, una mostra evident que, a pesar de tot, un dels elements que continuen despertant l'atenció dels crítics és l'opció tècnica i l'estructura. Joan Josep Isern afirma que Josep Lozano organitzava el seu relat com un «espectacular collage d'estils i reservava per al narrador el rol d'organitzador que es limita a endreçar el material, a ordenar-lo i a completar-lo amb alguna anotació» (ISERN: 2005, XIV).

Seguint amb el criteri de gran part de ressenyistes de les dues etapes anteriors, les fitxes policials continuen sent un focus d'atracció per al lector, ja que permeten fixar la personalitat d'alguns dels protagonistes de la revolta i del poder. A més, el «ventall expressiu» és destacable quantitativament pel fet d'incloure-hi sermons, textos memorialístics, reportatges, poemes i d'altres opcions textuais que configuren l'esmentat «espectacular collage d'estils». Pel que fa als dos textos incorporats amb la reedició revisada de Bromera, Isern destaca que les revisions «apunten cap a la millora i aclariment del text», inserits perquè no trenquen amb el plantejament formal del llibre.

Francesc Calafat inicia la ressenya «Quan la història esdevé literatura» al *Quadern d'El País* amb una introducció que justifica la importància de *Crim* dintre del panorama literari valencià, que el duu a considerar-

la com una de les novel·les «més emblemàtiques del País Valencià i de la literatura catalana d'aquells anys» (CALAFAT: 2005, 2). Per fer-ho, es basa principalment en la part lingüística, que considerarem més endavant, així com també en la combinació de distints gèneres i recursos tècnics, i en l'enfocament poc «pamfletari» i «maniqueu» amb què Lozano aconsegueix dotar *Crim*. Per a Calafat, Lozano encerta a trobar «la factura justa per a pintar la confusió i la complexitat d'un període extremadament conflictiu». La visió del llibre com un «mosaic» que el lector ha de completar és acompanyada per la caracterització de *Crim* com un «joc d'espills» o com una «xarxa embolicada on els fils van en totes les direccions». Aquesta multiplicitat de perspectives també la comparteixen els dos nous fragments que, tal com afirma, l'«enriqueix i completa les perspectives dels relats».

Vicenç Pagès (2006, 50) considera rellevant el tipus d'engranatge amb el qual funciona l'obra, que també qualifica de «mosaic» organitzat «magistralment», així com la diversitat de tipologies textuais de totes les parts que la conformen. A més, posa de relleu tant el fet que el llibre comence pel final, com també la importància de les parts que l'obrin i la tanquen. En general, destaca el risc que corre tota novel·la històrica davant el fet que «l'ànsia de divulgació elimini el risc de creació», cosa que no ocorre a *Crim*, motiu pel qual s'ha de posar de relleu en parlar-ne.

Així, tenint en compte els paràmetres d'anàlisi de la crítica del període que ens ocupa, cal destacar que les tècniques narratives són un focus d'atenció important, per sobre del compromís nacionalista de l'autor o de l'adscripció de gènere, elements descriptius molt més tractats en èpoques anteriors.

3.4 PERSONATGES

A la ressenya de l'*Avui*, Joan Josep Isern valora la importància d'un personatge global, col·lectiu: «L'autor defugia construir una novel·la de personatges i s'inclinava per oferir-nos un retaule coral molt en consonància, d'altra banda, amb l'esperit col·lectivista del moviment dels agermanats que descrivia en el text.» (ISERN: 2005, XIV). Pel que fa als nous capítols inclosos, des del punt de vista dels personatges, «El dia de la sang» aporta una nova perspectiva, una «visió des de dintre del bàndol

del virrei que es complementa perfectament amb el capítol anterior», el d'«El debat». A més, quant al segon text inclòs amb la reedició de la novel·la, «El senyal evident o la prova clara», Isern (2005, XIV) assenyala que ajuda a completar el desenllaç del llibre, amb la qual cosa l'autor «fixa la seva mirada en els col·lectius més marginats de tot el procés: els moros i els sodomites». Aquesta observació ja va ser posada de relleu per Maria Aurèlia Campany en la seua ressenya de l'*Avui* l'any 1980.

Francesc Calafat (2005, 2), pocs dies després, atribueix als personatges un dels factors principals perquè la novel·la s'haja convertit en un referent al País Valencià:

L'engranatge funciona perquè Lozano respecta les raons dels personatges: pauta amb crispació desesperada els debats transcendentals i salpebra amb discursos convincents. En aquesta línia resulten versemblant el duc de Calàbria i, sobretot, Hurtado de Mendoza [...] I també maquiavèlics, que fan servir el que siga, sense perdre mai l'alé, per tal de reduir o passar pel tall l'enemic. (CALAFAT: 2005, 2)

Tot plegat, el condueix a concloure que *Crim* resulta d'una «maduresa literària que el pas del temps no ha fet sinó confirmar». L'actualitat de *Crim* és, per a Francesc Calafat, indubtable, malgrat haver-hi alguns punts febles, com el parlament de Vicent Peris, considerat «massa didàctic», o la feblesa de les parts més històriques.

Vicenç Pagès (2006, 50), per la seua banda, considera un encert que els personatges «cobreixin gran part de l'espectre social», amb arguments de tots els bàndols que eviten un «adoctrinament». Aquesta diversitat de personatges de religions, creences, poders i famílies tan distintes, ajuden el lector a configurar, segons ell, una visió de la història molt fidel: «Si això no és història total, poc se'n falta». En resum, l'ampli ventall de personatges amb què Lozano dota el llibre és posat de relleu positivament per tots els crítics d'aquest període, tal com la recepció crítica de les etapes anteriors també s'havia esforçat a posar de manifest.

3.5 ESTIL I LLENGUA

Joan Josep Isern no dedica cap espai a parlar de la llengua de *Crim* en la ressenya «La recuperació d'un llibre mític» (2005, XIV), si bé és

cert que destaca el «collage d'estils» quan tracta les tècniques narratives i la multiplicitat de gèneres que es poden trobar en l'obra, valoracions que ja s'han explicat en els respectius apartats anteriors. Més atenció hi dedica Francesc Calafat en la ressenya del *Quadern d'El País*, en la qual l'autor considera que, amb la reedició de Bromera, Lozano ha «polit la prosa amb l'objectiu d'accentuar-ne la fluïdesa i l'elegància» (CALAFAT: 2005, 2). Pel que fa al llenguatge, assegura que Lozano ha dut a terme una «operació d'orfebreria d'una extremada delicadesa literària perquè fóra creïble i fer aflorar tota la veritat literària de la novel·la». Calafat lloa la naturalitat amb què Lozano aconsegueix una «llengua pont» entre el passat i el present amb un resultat admirable. Amb això, el ressenyista recupera les valoracions sempre positives sobre la llengua de la novel·la de Lozano que els crítics literaris han manifestat al llarg dels més de trenta anys de recepció.

A la ressenya «Una novel·la d'avui mateix», Vicenç Pagès remet a les afirmacions de Vicent Salvador en què assegura que amb *Crim de Germania*, Josep Lozano ha contribuït notablement a fixar un model de llengua literària, que continua, segons ell, en *El mut de la Campana*, publicat l'any 2003 (PAGÈS: 2006, 51). Així, tots tres ressenyistes afirmen amb contundència que Josep Lozano ha elaborat magistralment el llenguatge, element que s'ha convertit en un dels factors principals d'anàlisi que més consens ha produït entre els crítics.

4. CONCLUSIONS

Després d'analitzar detingudament el corpus que conforma la projecció crítica de la novel·la *Crim de Germania*, de Josep Lozano, podem afirmar que l'obra ha gaudit d'una àmplia recepció en el conjunt dels principals territoris del domini lingüístic. El material crític s'ha examinat seguint una metodologia diacronista, motiu pel qual hem dividit l'anàlisi en tres períodes: el primer, comprès entre 1980 i 1981; el segon, entre 1982 i 2005, i, el tercer, des de 2005 fins a l'actualitat. Cal destacar-ne la recepció tant en periòdics de línia ideològica conservadora com progressista.

Els continguts dels mitjans de comunicació impresos i de les publicacions periòdiques que hem tractat són determinats per l'actualitat. Per

això, les aportacions de la crítica s'accentuen en les fites claus de la història de l'obra, és a dir, en els moments en què aquesta es publica per primera vegada, es reedita o canvia de col·lecció dintre d'una mateixa editorial. Així, l'etapa en què es publiquen més ressenyes crítiques sobre *Crim* és la primera, seguida pel moment en què l'obra inaugura la col·lecció «L'Estel», de l'editorial Tres i Quatre, l'any 1987. Els darrers anys de la dècada dels noranta es caracteritzen per una davallada de la crítica que deixa pas als treballs d'investigació literària, que s'accentuen fins a l'inici del nou segle. Però és amb la reedició de 2005, a càrrec de l'editorial Bromera, quan les ressenyes crítiques i els comentaris sobre l'obra retornen a la premsa, tot i que el que més cal destacar, encara que queda fora dels objectius del present treball, és la quantitat d'entrevistes que es registren als diaris valencians, com en el *Levante-EMV*.

Seguint tothora el guiatge dels crítics literaris, hem pogut comprovar quins han sigut els elements que han contribuït a consolidar l'obra com una de les novel·les històriques més interessants i estudiades al País Valencià. Les distintes edicions de què ha gaudit l'obra són un reflex de la bona acollida que ha tingut, de la creixent demanda del públic lector. A més, té especial rellevància el ressò equitatiu que l'obra ha tingut en tots els territoris, ateses les condicions particulars de la novel·la en català al País Valencià i del fet intrínsec de correspondre's a un autor valencià que tracta un fet històric eminentment autòcton.

Durant la primera etapa (1980-1981), al País Valencià predominen els escrits en revistes més que no pas en diaris, tot al contrari que a Catalunya, on la premsa periòdica està atenta a una major recepció de la literatura catalana. En aquests anys es fixen uns elements interpretatius i analítics concrets, que són repesos de manera continuada durant els períodes posteriors. Les ressenyes crítiques d'aquest període són determinades, en gran mesura, per les consideracions que l'escriptor català i jurat del Premi Andròmina de narrativa, Pere Calders, incorpora al pròleg de la primera edició. Les seues paraules serveixen de punt de referència per a l'elaboració del judici crític al voltant de l'ambigüitat genèrica, un dels aspectes que més reaccions suscita.

Partint dels mots de Calders, les interpretacions es multipliquen per camins que no sempre arriben a un punt de consens. En aquest

sentit, destaquen tres línies d'opinió: els qui no entren de ple en el debat i en deixen oberta la interpretació menystenint la importància d'establir un gènere; els qui la lligen com una novel·la i com un recull de contes alhora; i els qui afirmen amb fermesa que es tracta d'una novel·la. D'altra banda, el llenguatge, una altra de les característiques destacades, és posat de relleu com a element unificador de la novel·la, amb referències estilístiques i tècniques preses de referents literaris internacionals i dels clàssics catalans.

Durant la segona etapa (1982-2005), es produeix una davallada de ressenyes que deixa pas als estudis literaris en revistes especialitzades. Amb un augment de la perspectiva temporal, els debats es traslladen a l'àmbit acadèmic, en un format distint, que permet major extensió d'anàlisi, adreçats, per tant, a un públic que coneix la matèria literària. *Crim* és molt sovint posat de relleu com l'exemple de novel·la històrica per excel·lència, idoni per als interessos de l'anàlisi. A pesar de la davallada crítica, la reedició de 1987 motiva comentaris crítics que posen l'èmfasi en les tècniques narratives; s'afebleix, això no obstant, l'atenció entorn del gènere del llibre. També el component ideològic resulta ara menys tractat, perquè l'assoliment de determinades llibertats democràtiques que mancaven durant la Transició permet una lectura de l'obra en clau menys ideologitzada.

El tercer període (2005) es caracteritza per la consolidació dels elements objecte d'interpretació crítica. Entre aquests, les tècniques narratives reben una atenció major; hi destaquen, en particular, les fitxes personals, l'exemple més lloat, ja des de les primeres observacions crítiques, que han mantingut l'interès fins a l'actualitat. Els dos capítols afegits són definits per la coherència i l'adequada integració dintre de l'estructura, sense detallar-ne cap element en concret. La manca d'evolució social i política al País Valencià després d'anys de lluita accentua una lectura de l'obra en què el compromís nacionalista torna a ser posat de relleu, fet que és vist, fins i tot, com un element que justifica l'actualitat del llibre. Pel que fa al llenguatge, la tasca de creació d'un model literari de l'autor rep un reconeixement explícit durant aquest període, tal com s'esdevé durant els primers anys. El gènere del llibre és un element que ja no deixa pas a cap debat ni discrepància, ja que el llibre

és acceptat com una novel·la amb una estructura singular, en els límits de la interpretació genèrica, però emmarcada per tothom dintre del gènere novel·lístic.

En definitiva, l'estudi de la recepció crítica sobre *Crim de Germania* ha permès comprovar amb quins paràmetres i punts de mira s'ha llegit l'obra, els aspectes que són tinguts en compte de manera majoritària des de la seua publicació fins als nostres dies. Al capdavall, l'obra roman gairebé intacta —tenint en compte la revisió de 2005 a càrrec de l'autor—, allò que canvia, allò que evoluciona, no és més que l'objectiu amb què s'enfoca, condicionat pel pas dels anys.

BIBLIOGRAFIA

- BROCH, Àlex (1991): «La novel·la històrica del postfranquisme», *L'Avenç*, núm. 56, p. 64-69.
- CALAFAT, Francesc (2005): «Quan la història esdevé literatura», *Qua-tern d'El País*, 6-10-2005, p. 2.
- CALDERS, Pere (1980): «Pròleg», dintre de *Crim de Germania*, València, Ed. Tres i Quatre, p. 7-10.
- CAPMANY, Maria Aurèlia (1980): «"Crim de Germania" de Josep Lozano», *Avui*, 1-06-1980, p. 22.
- CARBÓ, Ferran & Vicent SIMBOR (1993): *Literatura actual al País Valencià (1973-1992)*, Barcelona / València, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Institut Universitari de Filologia Valenciana, p. 141-151.
- CATALAN WRITING 1 (1988): *Books*, p. 82.
- CÒNSUL, Isidor (1988): «*Crim de Germania*, per Josep Lozano», *Serra d'Or*, núm. 342, p. 75.
- CORNUDELLA, Jordi (1981): «Josep Lozano, *Crim de Germania*», *Faig Arts*, núm. 15, p. 42-44.
- CREMADES, Ferran (1980): «Història i llenguatge», *Cairell. Revista de literatura*, núm. 4, p. 58-59.
- DIARIO DE VALENCIA (1981): «Les novel·les de temporada», *Diario de Valencia*, 17-6-1981, p. 24.

- ESCRIVÀ, Vicent (1981): «El miratge del temps: Màgia i llenguatge», *Diario de Valencia*, 6-5-1981, p. 30.
- FABREGAT, Amadeu (1980): «La fira dels premis», *Avui*, 9-5-1980, p. 13.
- (1979): «Josep Lozano i Joan Barceló, premis Octubre», *Avui*, 31-10-1979, p. 11.
- FRANCH, Vicent (1980): «“Crim de Germania” o literaturitzar la història», *Suplemento semanal de Letras, Arte y Pensamiento de “Diario de Mallorca”*, 25-7-1980.
- GAILLARD, Valèria (2005): «Lozano renta la cara a “Crim de Germania” en els 25 anys de l’obra», *El Punt*, 7-10-2005, p. 53.
- IBORRA, Josep (1980): «*Crim de Germania*, per Josep Lozano», *Serra d’Or*, núm. 252, p. 39.
- ISERN, Joan Josep (2005): «La recuperació d’un llibre mític», *Suplement Cultura de l’Avui*, 22-9-2005, p. XIV.
- LEVANTE-EMV (2005): «Bromera recuperarà l’obra completa de Josep Lozano», 23-7-2005, p. 37.
- LOZANO, Josep (2006): *Crim de Germania*, Alzira, Bromera.
- (2005): *Crim de Germania*, Alzira, Bromera.
- (1999): *Crim de Germania*, Barcelona, Proa.
- (1989): *Germania*, Barcelona, Anagrama.
- (1987): *Crim de Germania*, València, Ed. Tres i Quatre.
- (1984): *Crim de Germania*, València, Ed. Tres i Quatre.
- (1980): *Crim de Germania*, València, Ed. Tres i Quatre.
- MARTÍNEZ-GIL, Víctor (1999): «El lloc de la literatura en la societat postmoderna», en Martí DE RIQUER (dir.), *Història, Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*, vol. 12, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, p. 315-325.
- OLEZA, Joan; SIRERA, Josep Lluís (1985): «La nova literatura catalana», en *Història i literatures*, València, Institució Alfons el Magnànim, p. 144.
- PAGÈS, Vicenç (2006): «Una novel·la d’avui mateix», *L’Avenç*, núm. 309, p. 50-51.

- SALADRIGAS, Robert (1980): «Días de varia luz. Cómo velar en un cruce», *La Vanguardia*, 24-7-1980, p. 33.
- SALVADOR, Vicent (2006): «Pròleg», en *Crim de Germania*, Alzira, Bromera, p. 9-23.
- (1986): «Estudi introductorí», en *Crim de Germania*, València, Ed. Tres i Quatre, p. 9-69.
- (1984): «El laboriós viatge del novel·lista», *Mediterráneo*, 26-2-1984, p. 18.
- SEGUÍ, Josep Lluís (1980): «Josep Lozano, *Crim de Germania*», *L'Espill*, núm. 5, p. 159-160.
- SIMBOR, Vicent (1997): «Sobre la novel·la històrica actual», *Caplletra*, núm. 22, p. 105-128.
- SIRERA, Josep Lluís (1995): *Història de la literatura valenciana*, València, Alfons el Magnànim, p. 585.
- TOLEDO, Lourdes (2005): «“Crim de Germania”, un repte al temps», *Postdata, Suplemento Cultural del Levante-EMV*, 28-10-2005, p. 3.
- VENTURA MELIÀ, Rafael (1980): «Crim de Germania. A recer de la història», *Valencia Semanal*, núm. 116, p. 45.
- VENTURA, Vicent (1980): «“Crim de Germania”. Un paso adelante para la “normalidad” de la narrativa catalana en el País Valenciano», *La Vanguardia*, 21-6-1980, p. 33.